GUMANITAR PÁNLER

QARAQALPAQ POEZIYASÍNDA LIRIZM HÁM PSIXOLOGIYALÍQ ANALIZ

Fayzullaeva Sayatxan Uzakbaevna – *Social-gumanitar pánler kafedrası docenti., filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD),*
sayfayuz1988@mail.com
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

КАРАКАЛПАКСКАЯ ПОЭЗИЯ В АСПЕКТЕ ЛИРИЗМА И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Файзуллаева Саятхан Узакбаевна – *Доцент кафедры Социально-гуманитарных наук Нукусский филиал Узбекского государственного института искусств и культуры доктор философии (PhD) по филологическим наукам*

QARAQALPAQ POETRY IN LYRISM AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Fayzullaeva Sayatkhan Uzakbaevna – *Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences*
Nukus branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture
PhD in Philological Sciences

Tayanch so‘zlar: Qoraqalpoq she’riyati, lirizm, psixologizm, lirik qahramon, ichki kechinma, badiiy obraz, poetik mahorat.

Rezyume. Maqolada qoraqalpoq she’riyatidagi lirizm va psixologik tahlilning badiiy xususiyatlari ochib berilgan. Lirik qahramonning ichki dunyosi, hissiy kechinmalari va ruhiy holatini tasvirlash yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Asarlarning psixologik chuqurligi va hissiy ta’sirchanligini ifodalashda qo‘llaniladigan poetik vositalarning estetik funksiyasiga alohida e’tibor qaratiladi.

Ключевые слова: каракалпакская поэзия, лиризм, психологизм, лирический герой, внутреннее переживание, художественный образ, поэтическое мастерство.

Резюме. В статье раскрываются художественные особенности лиризма и психологического анализа в каракалпакской поэзии. Рассматриваются способы изображения внутреннего мира лирического героя, его эмоциональных переживаний и душевного состояния. Особое внимание уделяется эстетической функции поэтических средств, используемых для передачи психологической глубины и эмоциональной выразительности произведений.

Keywords: Karakalpak poetry, lyricism, psychologism, lyrical hero, inner experience, artistic image, poetic mastery.

Summary. The article examines lyricism and psychological analysis in Karakalpak poetry. It analyzes the artistic representation of the lyrical hero's inner world, emotional experiences, and the role of poetic devices in revealing psychological depth.

KIRISIW. Qaraqalpaq poeziyası túrkiy xalıqlar ádebiyatınıń eń áyyemgi hám bay qatlamlarınan biri sıpatında qáliplesip, óziniń tereń kórkem dástúrleri, milliy poetikalıq oy-pikiri hám filosofiyalıq pikirlewge bay mazmunı menen ajıralıp turadı. Bul ádebiyattıń rawajlanıw procesi xalıqtıń tariyxıy tágdiri, jámiyetlik turmısı hám ruwxıy dúnyası menen tıǵız baylanıslı bolıp, hár bir dáwir poeziyasında insan psixologiyası hám turmıs haqıyqatlıqların kórkemlik penen sáwlelendiriw oraylıq orındı iyelep kelgen. Ásirese, XX ásir qaraqalpaq poeziyasında sezilerli estetikalıq ózgerisler júz berdi. Bul dáwirde poeziya tek sırtqı reallıqtı súwretlewge emes, al insannıń ishki dúnyası - onıń ruwxıy keshirmeleri, azap-aqıretleri, quwanıshları hám ármanların tereń tallawǵa baǵdarlandı. Shayırlar endi waqıyalardı tek bayanlawshı emes, al insan qálbinde bolıp atırǵan quramalı psixologiyalıq processlerdi ashıp beriwshi kórkem pikirlew iyelerine aylandı. Nátiyjede poeziyada lirik qaharman obraziniń ishki dúnyasın sáwlelendiriw tiykarǵı kórkem principlerden birine aylandı.

Lirizm poeziyanıń emocionallıq tiykarın qurap, insan sezimlerin tikkeley, shın kewilden hám tásirsheń túrde bildiriwge xızmet etedi. Ol arqalı shayır óz keshirmelerin, ómirge bolǵan múnásibetin hám ishki sezimlik jaǵdayın oqıwshıǵa jaqın hám túsinikli túrde jetkeredi. Lirikalıq ırǵaq qosıqtıń muzıkalılıǵın arttırıp, oqıwshı qálbinde estetikalıq zawıq oyatadı hám kórkem teksttiń tásirin kúsheytedi. Psixologiyalıq analiz bolsa kórkem obrazdıń jáne de tereń qatlamların ashıwǵa xızmet etiwshi áhmiyetli

qural esaplanadı. Ol lirik qaharmannıń sırtqı háreketlerinen góre, onıń ishki ruwxıy jaǵdayı, oy-pikirleri, qarama-qarsı sezimleri hám quramalı keshirmelerin ashıp beredi. Shayırlar bul processte metafora, simvol, ishki monolog, kórkem detal hám tábiyat obrazları sıyaqlı qurallardan paydalanıp, insan ruwxıy dúnyasınıń názik táreplerin sáwlelendiriwge umtıladı.

Lirizm hám psixologiyalıq talqılawdıń uyǵınlasıwı poeziyada jańa estetikalıq sıpattı júzege keltiredi. Bul únleslik nátiyjesinde lirik qaharman tek ǵana seziniwshi emes, al óziniń ishki dúnyasın ańlaytuǵın, turmıslıq processlerdi tereń túsinetuǵın quramalı kórkem obraz sıpatında kórinedi. Sol arqalı poeziya ápiwayı sezimlik bildiriwden joqarı dárejedegi filosofiyalıq hám psixologiyalıq ulıwmalastırıwǵa kóteriledi. Sol sebepli XX ásir qaraqalpaq poeziyasında lirizm hám psixologiyalıq tallaw óz-ara tıǵız baylanıslı estetikalıq qubılıs sıpatında kórinip, kórkem sóylew imkaniyatların keńeytken hám milliy poeziyanıń rawajlanıwında áhmiyetli rol atqarǵan.

USILLAR. Maqaladı tayarlawda tariyxıy-salıstırmalı, sıpatlaw, kórkem tallaw hám salıstırmalı-tipologiyalıq metodlardan paydalanıldı. Qaraqalpaq shayırlarınıń dóretiwshiligi lirikalıq hám psixologiyalıq jaqtan tallanıp, olarda qollanılǵan poetikalıq qurallardıń kórkem wazıypası úyrenildi.

NÁTIYJELER HÁM DODALAW

Qaraqalpaq poeziyasında lirizm bárinen burın insan qálbiniń názik sezimlerin bildiriw arqalı kórinedi. Shayırlar muhabbat, Watanǵa muhabbat, ana tábiyat, insanıylıq pazıyletler, saǵınısh hám úmit sıyaqlı sezimlerdi shın kewilden súwretleydi. Bunday qosıqlarda lirik qaharmannıń ruwxıy halatı waqıyalardıń rawajlanıwınan góre áhmiyetlirek orın iyeleydi. Psixologiyalıq analiz bolsa qaharmannıń ishki keshirmelerin ashıp beriwge xızmet etedi. Shayırlar ruwxıy azap, quwanısh, árman, ekileniw hám turmıslıq sınaqlardı kórkem obrazlar arqalı sáwlelendiredi. Tábiyat kórinisleri de kóbinese insan ruwxıyatı menen únles halda súwretlenedi. Máselen, gúz máwsimi qayǵılı keypiyattı, báhár bolsa jańa úmit hám quwanıshtı bildiriwshi poeziyalıq simvol sıpatında qollanıladı. XX ásir qaraqalpaq poeziyasınıń iri wákilleri insan ruwxıy dúnyasın súwretlewde kórkem detal, metafora, simvol, tákirar hám ishki monologtan keńnen paydalanǵan. Bul qurallar qosıqtıń emocionallıq tásirsheńligin arttırıp, oqıwshını lirik qaharmannıń keshirmelerine jaqınlastıradı. Lirikalıq qaharmannıń ruwxıy dúnyası kóbinese tábiyat súwreti menen uyǵınlastırıladı. Samal, teńiz, jawın, quyash yamasa tún obrazları qaharmannıń ishki jaǵdayın bildiriwshi poeziyalıq belgiler sıpatında kórinedi. Usı tárizde tábiyat hám insan qálbi arasında kórkem parallellik júzege keledi.

Qaraqalpaq poeziyasında psixologiyalıq tallaw tek ǵana ayırım adamnıń ruwxıy dúnyasın emes, al jámiyetlik turmıs, dáwir mashqalaları hám milliy qádiriyatlardı da sáwlelendiriwge xızmet etedi. Lirik qaharmannıń keshirmeleri arqalı xalıqtıń arzıw-niyetleri, ruwxıy izleniwleri hám tariyxıy yadı kórkem súwretlenedi. Lirizmniń jáne bir áhmiyetli tárepi sonda, ol qosıqtıń muzıkalılıǵın kúsheytedi. Sazlılıq, uyqas hám ırǵaq sezim tásirin jáne de tereńlestirip, psixologiyalıq súwrettiń tábiyiy shıǵıwına járdem beredi. Nátiyjede qosıq tek mazmunı menen ǵana emes, al kórkem forması menen de oqıwshı qálbine tásir etedi. Búgingi ádebiyattanıwda qaraqalpaq poeziyasındaǵı lirizm hám psixologizm milliy poetikanıń áhmiyetli belgilerinen biri sıpatında tán alınadı. Ásirese, insannıń ruwxıy dúnyasın kórkem izertlewge umtılıw bul poeziyanıń estetikalıq bahasın belgileytuǵın tiykarǵı faktorlardan esaplanadı.

JUWMAQ. Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq poeziyasında lirizm hám psixologiyalıq tallaw óz-ara tıǵız baylanıslı, bir-birin tolıqtıratuǵın áhmiyetli kórkem qubılıslar sıpatında kórinedi. Lirizm insannıń ishki sezimlik dúnyasın tikkeley, shın kewilden hám tásirsheń túrde bildiriw imkaniyatın berse, psixologiyalıq tallaw lirik qaharmannıń ruwxıy dúnyasın jáne de tereńirek ashıp beredi, onıń oy-pikirleri, keshirmeleri hám quramalı sezimlik jaǵdayların kórkemlik jaqtan tiykarlaydı. Bul eki estetikalıq princip úyleskende poeziyada insan obraziniń jáne de quramalı hám turmıslıq kórinisi júzege keledi. Shayırlar lirizm hám psixologiyalıq súwretten sheberlik penen paydalanıp, tek ǵana sezimlik keshirmelerdi emes, al insan ruwxıy dúnyasındaǵı ishki qarama-qarsılıqlar, turmıslıq kózqaraslar hám ruwxıy izleniwlerdi de tereń sáwlelendiriwge erisedi. Bul bolsa poeziyalıq shıǵarmanıń kórkem tásir kúshin arttırıp, onıń estetikalıq qunın bayıtadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Белинский. В.Г.Танланган асарлар. – Тошкент: 1955. 184-б
2. Райыс Ғ. Сөз өнері теориясы. – Алматы: 2010. – Б. 174.
3. Yuldashev Q. Badiiy tahlil asoslari. - Tashkent: "Yangi asr avlodi," 2006.
4. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. - Tashkent: Sharq, 2002.